

AZ ISTENI DICSŐSÉG VISSZATÜKRÖZŐDÉSEI
A koronás fő izraelita értelmezései*

„Imádkozzál a király és a hatalom békéje, üdve és boldog életeért, mert ha tőle való félelem nem volna, egyik a másikat elevenen elnyelné.” (*mAvot* III. 2.)

A dualizmus izraelita uralkodóképének kérdése a „változások” története. A koronás fő vallási értelmezései a judaizmus szétszórátás-értelmezéséből és az antik uralkodótisztelet judaizálásából eredtek.¹ A jelenséget tovább árnyalta Európa modernizálódó társadalma és a rendi hagyományok modern nemzeteszmékkal való összefonódása, alkalmanként ütköztetése. Az emancipáció és a társadalmi szerepvállalás lehetővé tette a közép-európai zsidóság számára a modern nemzeteszmékkal történő azonosulást. A társadalmi változások mögött álló eszmék a felvilágosult abszolutista uralkodók zsidóságot integrálni, „hasznos polgárrá tenni” akaró törekvéseiben gyökereztek.² A zsidóság 19. századi története során ezek a tendenciák egybe estek egyfelől a zsidóság kései konfesszionizálódásával, másfelől a modernitásra adott belső zsidó válaszok megjelenésével. A szétszórátásban a zsidóságnak a befogadó államhoz való viszonyát a vallási hagyomány keretei határozták meg.³ A felvilágosodással, majd a modern politikai polgári öntudat kialakulásával olyan jelenségek tűntek fel közösségi/ vallási kontextusban, mint a többségi modern asszimilatív nemzeteszményhez való igazodás, a nemzeti történelem nagy eseményeire reflektáló zsinagógai beszédek és a környezet szimbolikus politikájának a judaizmus keretei között történő adaptálása.⁴ A tanulmány különböző orthodox és neológ izraelita forrásokon keresztül elemzi a koronás fő tiszteletének beépülését a magyar zsidó önmeghatározásba.

* A szerző az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) külső munkatársa.

¹ DAMOHORSKÁ 2010.

² DUBIN 2005. 29-30.

³ RAVITZKY 2011., lásd még GLÄSSER 2015. 11.

⁴ Vö. GLÄSSER 2015.

A koronás fő szimbolizálódásai

A 19. század folyamán a modern nemzeteszméket és szimbolikus kísérőjelenségeiket a judaizmus hagyományos kereteivel kellett összeegyeztetni. A *stadlan* intézménye és a koronás fő tisztelete bár része volt az európai zsidó közösségi hagyománynak, maga az intézményrendszer változott meg, amihez igazodni kellett. A premodern, társadalmon kívüli, Istentől legitimált uralkodó a modernitással belépett a társadalmi folyamatok terébe, a *stadlan*, a közösséget az uralkodói udvarnál képviselő, a külső keresztény társadalom szokásait és viszonyait jól ismerő közösségi szószóló szerepét betöltő személyek pedig mások lettek: császári és királyi udvari szállítók vagy a modern politikában járatos, tanult férfiak.⁵ A képviselő intézményesség tételének igénye a modern állam felől is megfogalmazódott, ami új helyzetet teremtett a modernitás tekintetében megosztott zsidóság körében. A 19. század elején formálódó stratégiák, a zsidóság magyarországi emancipálását követően, az egységes felekezeti politikai képviselő céljából báró Eötvös József által összehívott 1868–69-es zsidó kongresszuson végbement szakadás után intézményesültek.⁶

A folyamat gyökerei az európai felvilágosult abszolutista uralkodók társadalom átalakító törekvéseiben lelhetők fel. A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság esetében a zsidóságot „hasznos polgárrá” tenni akaró törekvések II. József rendeleteiben jelentek meg.⁷ Tárgyi szimbolikus lenyomatát ma a Magyar Zsidó Múzeum chanukai mécsese őrzi a 18. századi legvégéről. Háttámláján négy ágaskodó oroszlán alakja között áll a felvilágosult abszolutista császár fél profilját. A tárgy a Bécsi Zsidó Múzeum anyagában is megtalálható. A bécsi gyertyatartó padkáján az oroszlánok koronát tartanak a császár feje fölé.⁸

Orthodox zsidó közösségekben, főként Galíciában és Bukovinában a koronás fő fogadásának még az első világháború idején is ré-

⁵ KATZ 1999. 216., 231-232., 234-235., 289-290.; FROJIMOVICS 2008. 126-127.

⁶ Vö. KATZ 1999. 229., 233., 243-252.

⁷ DUBIN 2005. 29., 33.; KIEVAL 2000. 6-7., 30-31., 63-65., 94.; MCCAGG 1992. 31-41., vö. a közösségi emlékezetben való megjelenésével *Zsidó Hiradó* 1898. aug. 4./3-5. II. József császár és a zsidók.

⁸ A Magyar Zsidó Múzeum állandó kiállítása, Leltári szám: 64.259, MILEV adatbázisában: <http://milev2.2kal.hu/items/show/28540>

szét képezte az uralkodó elé Tóra-tekerccsel történő vonulás.⁹ Ebben a kontextusban nyer értelmet az a galíciai chászid tóradisz: Dávid pajzsán megjelenő címerállat, a kétfejű sas, amely a Habsburg koronás fő előtti tisztelet lerovásának szimbolikus eszköze lehetett.¹⁰ IV. Károly látogatásairól az első világháborúból több ilyen felvétel ismert.¹¹ A koronás fő iránti tiszteletnek és a Tórának – a kinyilatkoztatott Tan tárgyiasult jelképének – összekapcsolása a vallási hagyomány felől válik érthetővé. A koronás fő tisztelet a judaizmus vallási hagyományaiból eredt. A Schön József-féle elterjedt *máczor* engesztelőnapi imádságai között állt az uralkodóháért és a hazáért mondott könyörgés is. A Singer S. Leó rimaszombati orthodox főrabbi 1907-ben *Kötelességtan* címen közreadott *Hovat haLevavot* feldolgozása, amely valláserkölcsei fejtegetések magyar nyelvű gyűjteménye, foglalkozott a korona és a hatalom iránti tisztelettel *K'vod haMalchut* (A királyság tisztelete) címen. A király tiszteletét az Atyák tanításaiból (Pirké Avot III. 2.) vezette le: „Imádkozzál a király és a hatalom békéje, üdve és boldog életeért, mert ha tőle való félelem nem volna, egyik a másikat elevenen elnyelné.» A Misna a mondást rabbi Cháninának, a főpap helyettesének tulajdonítja. Singer főrabbi a kötelességtanban a szöveg vallási értelmezését is megadta: „Szent vallásunk háladatos tiszteletet parancsol nekünk a király és a felsőbbtség iránt, mert ezek egyenlő igazságot szolgáltatván, mindnyájunk nyugalma fölött örködnek, hogy hasznos munkálkodásunkban gonosz emberek által meg ne zavar-tassunk.»¹² A koronás fő látásakor mondandó áldás mellett kitért a király iránti lojalításra is, a Példabeszédekből vezetve le azt. „Féljed az örökkévalót és a királyt, pártütők és hazaellenesek közé ne kevered-jél. «”¹³ (Példabeszédek 24:21) Singer főrabbi a király tiszteletét a haza rendjének tiszteleteként ragadta meg:

„A ki hazájának törvényeit nem tiszteli vagy kijátsza; aki hazája iránt való kötelességei alól magát bármikép kivonja; aki hazájá-

⁹ Vö. DAMOHORSKÁ 2010. Hasonló gyakorlatról – bár történeti adalékként – a római pápák és a város zsidósága esetében is beszámolt az orthodox sajtó.

¹⁰ Megjelent: *Sábosz Szombat-almanach az 5688. évre (1927/28)*. Somré Sábosz Bizottság kiadása, Budapest, 1927. p. 105.

¹¹ Közülük a kolomeai zsidókkal való találkozás a *Vasárnapi Ujság*ban is megjelent: „A kolomeai lakosság hódolása. Károly király körutja a felszabadított Kelet-Galicziában” Fotó készítésének dátuma 1917. augusztus 4. Megjelent *Vasárnapi Ujság*, (64) 31.

¹² SINGER 1907. 210.

¹³ SINGER 1907. 211.

nak polgárai közt egyenlenséget szít, a helyett, hogy a békés összetartást előmozdítaná és megerősítené, az nemcsak vét vallásunk világos törvénye ellen, hanem becstelen ember is, ki Isten büntetésén kívül, polgárainak megvetését is méltán megérdemli.”¹⁴

Singer főrabbi az Isten által legitimált – a társadalmon kívüli, mégis annak rendjét megjelenítő – uralkodó premodern képét rajzolta meg.¹⁵ Az uralkodó tisztelete ugyanakkor része volt a rendi hagyományokat és a modern nemzeteszmet összeegyeztető kiegyezés – Deák Ferenc által képviselt – törekvéseinek,¹⁶ és állam iránti lojalitás kifejezési formáinak Habsburg-Ausztria népeinél.¹⁷ Löw Immánuel gondozásában Szegeden Taub B. és Társánál *Imádságok zsidók számára* címmel 1903-ban megjelent imakönyv a királyért mondandó imaszöveg két magyar nyelvű megfogalmazását is közölte.¹⁸ Mindkét imaszöveg a királytól az imádkozó „gyülekezetig” a társadalom kortárs struktúráját jelenítette meg a hatalom képviselőire, a nemzetre, a városra és a közösségre kérve Isten áldását. Mottóul Löw Immánuel a misnai és a szentírási helyet jelölte meg. Mind a „1848-as” veterán főrabbi, Löw Lipót imaszövegében, mind pedig fia szerkesztésében közölt imaszövegben a király, a nemzet és a haza összefonódó fogalmak voltak.

Az állam vagy az uralkodó jólétéért mondott szombati és ünnepi ima az Örökkévalóval folytatott párbeszédbe, a szentélybéli áldozatokat helyettesítő istentiszteleti alkalmakba emeli be a nem-zsidó világi hatalomért mondott imát. Ezért a zsidóság és a hatalom viszonyának fontos kifejeződése. Előképei fellelhetők az antikvitásban. Egyiptomi és római nemzsidó gyakorlat judaizálódásának tekintik. A 17. századtól megjelenő *Hánoten tesuá* szövegek változatai a közösség és a tágabb szociokulturális rendszer viszonyát mutatják.¹⁹ Az uralkodóért mondott, imakönyvekben megjelenő imák mellett a vallási hagyomány felől világíthatók meg olyan első világháborús propaganda képeslapok is, mint Spatz Henrik Könyvnyomdájában Budapesten a zsidó újévre

¹⁴ SINGER 1907. 211.

¹⁵ Vö. HAHNER 2006.

¹⁶ Vö. PÉTER 2004.

¹⁷ Vö. ROZENBLIT 2001. 4., 9.

¹⁸ LÖW 1903. 44-47., 47-48.

¹⁹ DAMOHORSKÁ 2010. 7., 12-13., 17-20.

kiadott osztrák-magyar szecessziós ima- és üdvözlőlap, melynek színezett változata is ismert.²⁰ Az első világháborús propaganda imaképeslapjain szintén feltűnt az uralkodóért: Ferenc Józsefért és/vagy Vilmos császárért mondott, arcképeikkel ellátott imaszöveg.²¹ Ezek a levelezőlapok a zsidó közép- és kelet-európai háborús célokkal való azonosulását örökítették meg. Vácott Katzburg Lipót kiadásában megjelent izraelita újévi képeslap – a koronás fő tiszteletére képileg utalva – zsoltáridézetekkel és kétnyelvű imaszöveggel helyezte transzcendens kontextusba a háborús propagandát, ami gyakori jelenség volt más keresztény felekezeteknél is.²²

A képeslapok, nyomtatványok és tárgyak esetében ugyan a Monarchia különböző területein élő zsidó csoportok között átjárásokkal, kölcsönzésekkel számolhatunk, de a közösségi lojalitásmintákban alapvető különbségek voltak Habsburg-Ausztria és a Magyar Királyság területén. Az Osztrák-Magyar Monarchia zsidósága az állam iránti lojalitás formáinak tekintetében eltért Habsburg-Ausztriában és Magyarországon. A közép-európai államokban a modern nemzeteszmékkel – eltérő keretek között – azonosultak a polgárjogot nyert zsidók. Habsburg-Ausztria politikai, dinasztikus elvek mentén szerveződött, és így a Monarchia osztrák részében nem létezett állami szinten megjelenített nacionalizmus sem etnikai, sem nyelvi-kulturális értelemben. Ausztria zsidó polgárai úgy tudtak lojálisak maradni az államhoz, hogy nem kellett egyetlen nemzeti identitással sem azonosulniuk. Habsburg-Ausztriával szemben a magyar politikai elit Magyarországot nemzetállamként határozta meg, és zsidó lakosai az uralkodó magyar, nyelvi-kulturális alapú nemzetkonceptiót adaptálták.²³

„K'vod haMalchut” és kollektív emlékezet

Az új izraelita irányzati intézményrendszer a modern polgári állam kereteinek kiépülésével jött létre. Értelmezési modelljeiket a vallási előképek mellett az intézményi kiépülés szekuláris, történelmi ese-

²⁰ Hánótén tesuá ima az uralkodóért, első világháborús propaganda képeslap az izraelita újévre. Magyar Zsidó Levéltár, leltári szám: Hu HJA K709, MILEV adatbázisában <http://milev2.2kal.hu/items/show/64>

²¹ Lásd MILEV Hu HJA K361; Hu HJA K393; Hu HJA K262; Hu HJA K709 számú tételét.

²² Vö. BUSCH 1997. 94-104.

²³ Vö. ROZENBLIT 2001. 4., 9.

ményei meghatározták. Ahogyan a magyar szimbolikus politikát az 1848-as forradalom eseményei formálták meg,²⁴ úgy a neológ, orthodox és status quo ante irányzat intézményesülésének állomásai is befolyásolták a szimbolikus politika adaptálását. Az uralkodó az orthodox küldöttségek kéréseinek éppúgy eleget tett, mint a mérsékelt vallásreformot szorgalmazó neológ ellentábor kéréseinek. A konfliktus a zsidóság egységes országos képviselőt létrehozni hivatott eötvösi 1868-69-es izraelita kongresszusból fakadt.²⁵ A katolikus uralkodó ezáltal a vallásosság és a vallásos zsidóság pártfogójává, a zsidóság körében szimbolikus alakká vált.²⁶ I. Ferenc József apostoli magyar királyként Jeruzsálem királya is volt. 1869-es szentföldi látogatásáról a *Vasárnai Ujság* képes családi lap is beszámolt.

„A király tábor nagy ruháját ölté fel, a szent István rendjét tévé mellére, míg a kíséret szintén díszruhában jelen kezett. Most már csak egy keskeny hegyhát választott el lovaglásunk céljától. E hegy magas latain jött elénk a város ols küldöttsége: Jeruzsálem magyar zsidói, kiknek háromszinü lobogója e felírást mutatá: „Éljen a császár és magyar apóst.[oli] király Ferencz József. Éljen a nemzet. A magyar, morva és cseh, izraelita község.” — Most termé szetesen egyik küldöttség a másikat követé, míg az utakat ezernyi néptömeg környezé, kiáltások kal üdvözölve bennünket.”²⁷

A korabeli tudósítások szerint a császár-király a bevonulás során megcsókolta ez elé vitt Tórárt. Az uralkodó pozitív megítélését tovább erősítették a nemzedékek láncolatán keresztül elevenen tartott vallási értelmezések. A vallási modellek közül a száműzetés talmudi és misnai előképei voltak meghatározóak.²⁸

A dualizmus egyik legfontosabb társadalmi diskurzusa, a közjogi vita, így ezek tükrében nyerte el neológ és orthodox közösségi értelmezését. A Löw család forradalmi múltját a szegedi főrabbi a kiegészítés tükrében szemlélte. 1914. augusztus 18-án a király születés-

²⁴ Vö. GERŐ 2004. 53-67.

²⁵ Vö. KATZ 1999. 229., 233., 243-252.

²⁶ *Zsidó Híradó* 1894. okt. 25./ 9. Hírek – A király szavai márványban.; A visszatérő toposz kései megjelenítését lásd: *Orthodox Zsidó Ujság* 1941. nov. 20./ 5. I. Ferenc József és az orthodoxia.

²⁷ *Vasárnapi Ujság* 1869. nov. 28./ 660. Tárház – A király Jeruzsálemben.

²⁸ GLÄSSER 2015. 11., 19.

napján tartott beszédében Ferenc Józsefre és Deák Ferencre a 21. zsoltár szavait vonatkoztatta.

„Uram, a te erősedben örül a király és a te segítségednek mely nagyon örvendez. Szívének kívánságát megadtad neki és ajkainak kérését nem tagadtad meg tőle. Szívének kívánsága: kibékülés a nemzettel. Két igaz ember találkozott: a koronázatlan uralkodó és a meg nem választott követ. Két igaz ember megértette egymást. Megértette a király Deákot, aki a vesztes fejedelemtől nem kért többet, mint a hatalma teljében tárgyaló uralkodótól. A két igaz ember megértette egymást és »a király és a nemzet őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt*.«²⁹

Löw Immánuel – apjához hasonlóan³⁰ – a kiegyezést a nemzet és a király közötti konfliktus rendezéseként fogadta el.

„És folytatja a király-zsoltár: Mert elővetted őt a te javaidnak áldásával, tettél fejére koronát. Pazarfényű ünnepen – negyvenhét esztendeje már! – koronázta meg a nemzet a királyt, aki helyreállítja a közügyek törvényes állapotát. Ne feledjük, hogy ennek a pazarfényű ünnepnek első föltétele az volt, hogy a király önmagát legyőzze: hazánk hagyománya, nevelésének iránya, ifjúkori benyomásai mind más irányba terelték, abba az irányba, amely a kiegyezés előtti kort jellemzé: »a jogot nem ismerte el a hatalom: az igazságot elnyomta az önkény; az egyezkedés útját elvágta a bizalmatlanság*.«³¹

– idézte apja egykori beszédét.

Az állammal iránt lojális, a többségi nemzetbe integrálódni kívánó modern zsidó irányzat iskolaigényét a Dinasztia is támogatta, és az általa 1849-ben beszedett türelmi adó hátralékot 1850-ben Ferenc József a „Zsidó Oktatási Alap” életre hívására fordította. A németországi maszkilok által 1854-ben megnyitott bresloui Jüdisch-Theologische Seminar szolgáltatta a mintát később egy magyarországi

* Deák Beszédei VI. 142. (1868. XII. 10.)

²⁹ Löw 1923. 3.

³⁰ Vö. Löw Lipót: 1567, 1667, 1767 és 1867! Tartatott a Koronázás napján, 1867. Új-raközli HIDVÉGI 1999. 136-144.

* Löw Lipót Beszédei 238.

³¹ Löw 1923. 6.

modern zsidó oktatási intézmény létrehozásához.³² Ferenc Józsefnek a pesti Rabbiképző Intézetben tett 1877. évi látogatását emléktábla őrzi. Az intézményt legitimáló látogatásról a budapesti Országos Rabbiképző-Intézet értesítőjében is többször megemlékeztek:

„Fönnállása második havában Ő Felsége a király az országos rabbiképző-intézetet legmagasabb látogatásával kitüntetni méltóztatott. A királyi kegy e tényéről intézetünk első értesítője a következőkép emlékezik meg: »Emelkedett szívvvel jegyezzük fel, hogy az intézet lételének első heteiben már, 1877. november 15-én, Ő Felsége Első Ferencz József legkegyelmesebb királyunk legmagasabb látogatásában részesült. Ő Felsége legkegyesebben tudakozódott az intézet haladása felől, megtekintette a zsinagógát, az osztályokat és a könyvtárt, a tanárokat és tanulókat beható kérdésekkel kitüntette és az intézetet kíséretével, melybőn Ő Excellenciája Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter úr is részt vett, legmagasabb megelégedésének és azon legkegyelmesebb biztosításának kifejezésével hagyta el, hogy az orsz. rabbiképzőt ezentul is magas védelmében részesíti.«...»³³

Ferenc József halálát követően, a rabbiképző IV. Károly király jóváhagyásával felvette az elhunyt uralkodó nevét, amit a neológ érdekvérvényesítés eredményeként mutatott be az *Egyenlőség* hetilap.

„Evvel a ténnyel, mely a világ zsidó tudományos főiskoláinak körében példa nélkül áll, IV. Károly király módot nyújtott arra, hogy megdicsőült elődjének nemes emléke a magyar zsidóság történetében örök életre keljen és hogy a magyar zsidóság egyik legfontosabb felekezeti közintézménye az elhunyt nagy uralkodó sugárzó dicső emlékének fényébe és oltalmába kerüljön. Ennek a főlemeleő eredménynek elérése elsősorban *Mezei Mór dr.*-nak, az *Izraeliták Orsz.[ágos] Irodája* elnökének az érdeme”³⁴

A rabbiképző kérdése az orthodoxy-neológ elkülönülés egyik látványos töréspontja volt. Az Orthodox Iroda véleményét képviselő

³² Vö. FROJIMOVICS 2008. 90-95.

³³ BÁNÓCZI 1888. 53.

³⁴ *Egyenlőség* 1917. febr. 17./ 12. Hírek – I. Ferenc József Országos Rabbiképző-Intézet.

lapok a talmudiskolák és az orthodox rabbik esetében egyaránt az uralkodó iránti lojalitás terén is külön állásukat és uralkodói elismertségüket törekedtek kihangsúlyozni. A királylátogatások eseményeit a közösségek és az orthodox izraelita publicisták a tradicionális zsidó vallásosság uralkodói elismeréseként értelmezték át.³⁵ Balassagyarmat rabbija, Deutsch Áron Dávid (1812-1878) az 1868-69-es zsidó kongresszus idején a szakadás, a tájlung orthodox vezetői között volt. Részt vett Ferenc Józseffel folytatott tárgyalásokon is.³⁶ A király 1894-ben már a balassagyarmati orthodox hódoló küldöttséghez intézett szavait a hitközség márvány emléktáblára vésette. „A Nógrád megyei izraeliták hitközségének hódolatát és tántoríthatatlan hűségének biztosítását köszönettel fogadom. Népeim irányában a valláskülönbség nem képez válaszfalat szívemben. Királyi kegyelemre és oltalomra tehát önök is mindenkor számíthatnak.”³⁷ A király oltalmazó gesztusként értelmezett kijelentésének hitközségi emlékké alakítása általánosabb gyakorlat volt. A tarnopoli hitközség az iskolaépületében arany betűkkel szintén márványba vésette a király szavait, amelyeket a Balassagyarmaton a zsidó küldöttséghez intézett. A *Zsidó Híradó* ezt követendő példaként mutatta fel a magyarországi orthodoxia számára.³⁸

A vallásos katolikus uralkodó gesztusai ebben az értelmezési keretben a neológ unifikációs törekvésekre adott szimbolikus válaszok lettek, ami tetten érhető Árpád-házi Szent Erzsébet évfordulójára esett pozsonyi királylátogatáson is. Képeslapként került kiadásra az a fotó, amelyen Akiba Schreiber (1878-1960) pozsonyi orthodox főrabbi a városi ünnepségen megáldotta a magyar királyt. Jelentőségét pedig az

³⁵ *Zsidó Híradó* 1894. szept. 20./ 1-2. A balassa-gyarmati esemény – írta: Viador; *Zsidó Híradó* 1894. szept. 20./ 2-4. Zsidók a király előtt. Külön tudósítónktól; *Zsidó Híradó* 1894. szept. 20./ 4. A király köszönete – írta: Ráth Károly, főpolgármester, Bp., vö. a főispán és a hitközség konfliktusának késmárki esetével: *Zsidó Híradó* 1898. szept. 9./ 1-2. A király megengedte. – Viador.

³⁶ KATZ 1999. 232.

³⁷ *Zsidó Híradó* 1894. október 25./ 9. Hírek - A király szavai márványban. Ma a hitközségi emléktábla Balassagyarmaton az Ipoly-menti Zsidó Gyűjtemény és Kiállítóterem anyagában található (Hunyadi u. 24.)

<http://magyarzsido.hu/images/unit3/kep-03-02.jpg>

³⁸ *Zsidó Híradó* 1894. okt. 25./ 9. Hírek – A király szavai márványban. A partikuláris példák sorát zárja – a dualizmus templomépítéseihez kötődő általános felekezeti emléktáblaállítási gyakorlatán túlmutató – makói példa, ahol az elszármazott közösség Hauer Mózes rabbinak a zsinagógaéptés kieszközlésében játszott szerepéről megemlékezve héber nyelvű emléktábláján emelte ki, hogy személyesen I. Ferenc Józseftől kapott engedélyt az orthodox zsinagóga felépítésére.

adta, hogy a hivatalos programon kívül történt, amelynek része volt a neológ küldöttséggel történő találkozás, a király kezdeményezésére és a vallástörvény kötelező áldásmondását respektálva. A hírt a neológ Egyenlőség is közölte.

„Az orthodox templom előtt [...] Schreiber Akiba főrabbi jól hallhatóan és tiszta magyarsággal fordította le az általa héber nyelven is elmondott hagyományos benedikciót, melyet a király meghatottsággal hallgatott meg, a körülállók pedig rámondták az »amen«-t. A király megállása az orth[odox]. templom előtt ugyszólván programon kívül történt s jelentőségét ez is emeli. E királylátogatás alkalmával egy hitfelünket külön kitüntetés is érte, Mensch Lajos a neve annak az iparosnak, akit Izabella főhercegasszony személyesen mutatott be ő Felségének. A király megdicsérte nagyon szép munkájáért.”³⁹

Amíg az orthodoxia neológiától való különállásának és uralkodói elismertségének alátámasztására használta a pozsonyi eseményeket, addig a neológia az orthodox hírek közlésével az összetartozás és a lényegileg egységesként bemutatható izraelita felekezet társadalmi és uralkodói elismertségét reprezentálta.

A dualizmus sajtóvitáiban gyakran érte a jesivákat és az orthodox rabbikat a hazafiatlanság és az illojalitás vádja. A pozsonyi orthodoxia és talmudiskola képezte a magyarországi orthodox intézményrendszer hivatalos irányvolanlát. Hírei ezért kiemelt jelentőséggel bírtak az Orthodox Irodához közeli lapokban. A királyhű patrióta érzelmek sajtómegjelenítés beágyazódott a pozsonyi jesivavezető Schreiber dinasztia iránti tiszteletbe. Az orthodox sajtó kiemelt figyelmet fordított az intézmény eseményeire. Akiba Schreiber diákok általi köszönetében a király és haza iránti lojalitás valamint a hithűség toposzait jelenítették meg.

„Tisztelendő Úr segédkezésében látjuk legbiztosabb zálogát elismert, nagyhirű intézetünk állandó virágzásának. Mert azt hisszük, hogy a „Schreiber” családfa léleküditő árnyékában csillapíthatjuk le legjobban tudományszomjunkat, szent tanunk éltető forrásából meritve. Ezért könyörögve kérjük a Mindenség bölcs és hatalmas Urát, engedje Főtisztelendő Igazgató Urunkat, mindnyájunk büszkeségét, intézetünk további dicsőségére, az

³⁹ *Egyenlőség* 1909. jún. 6./ 2. Hírek – A király Pozsonyban.

életkor legvégső határáig, a legjobb épségben és üdeségben elérni. Önnek pedig helyettes Igazgató Úr, adjon erőt, egészséget és kitartást, hogy intézetünkben évek hosszú során át áldásosan működjék az Ön által követett azon szellemben, a mely intézetünk zászlaján jelszóként fényesen ragyog: Isten, Haza és Király!”⁴⁰

Bár a neológ és orthodox sajtóban mindvégig párhuzamosan jelen volt a „kurucos” nemzeti és a királyhű állampatrióta diskurzus, mégis lojalitáskonfliktusok esetén orthodox viszonylatban a vallási modellek által legitimált királytisztelet érvényesült. Jól példázza ezt Kossuth halálírének esete. Kossuth Lajos temetése – a hatalmi elit által nem támogatott eseményként – a feltételes emancipáció és az illojalitás toposzait is felszínre hozta. Az orthodox intézményrendszer sajtója az elhunytól gyászkeret nélkül emlékezett meg. Ez támadási felületet nyújtott, mind a zsidóságon kívül állók, mind pedig a neológ ellentábor számára. A gyászkeret elhagyását a nemzet iránti hűtlenségként értelmezték a sajtóviták. Az orthodox apologetika a vallástörvény által megszabott keretekre hívta fel a figyelmet.⁴¹ Ezekbe nem illett bele a gyász ilyen külsőségek formájában történő kifejezése, még ha a reformirányzat adaptálta is a külső társadalmi gyakorlatokat. Az orthodoxia a nemzet egyetlen nagyjáról, és saját jelentős alakjairól sem emlékezett meg gyászkeretes sajtóhírként. Így az orthodox szervezők közeli válasza a vádat Kossuth esetében alaptalannak találta. A magyar szimbolikus politikához a nemzeti és irodalmi kultuszok alakjainak esetében a sajtó az orthodox zsidóság életében játszott szerepük kiemelésével csatlakozott a közjogi temetések alkalmával. A külső társadalmi drámát belső intézményi stratégiák megerősítésére használta.⁴² Kossuth értelmezését és a függetlenségi szimbolikus politika fogadtatását viszont – a nemesség és az uralkodó közötti rendi konfliktus modern nemzeti rendezéseként felfogható – kiegyezés elfogadása,⁴³ és a királyhűség hangsúlyozása határozta meg: „küzdünk

⁴⁰ *Zsidó Híradó* 1899. márc. 16./ 9. Hírek – A pozsonyi jesiba.

⁴¹ *Zsidó Híradó* 1894. márc. 29./ 1-2. Gyászkeret nélkül. [Írta:] Viador.

⁴² Lásd a nemzeti irodalom és történelem főbb szimbolikus alakjainak kultuszainál: *Zsidó Híradó* 1894. márc. 22./ 2-3. Kossuth a zsidókért., *Zsidó Híradó* 1898. jún. 16./ 12. Hírek – Kossuth reminiszenciák., *Zsidó Híradó* 1894. jan. 4./ 4-5. Jókai Mór (V-r)., *Zsidó Ujság* 1930. nov. 28./ 2. Rákóczi és a borsai rutének.

⁴³ Vö. PÉTER 2004. 546-584.

tovább változhatatlan erővel és kitartással a királyhűség és alkotmánytisztelet kipróbált érzelmeivel a haza jobbjai közt.” – zárták le Kossuth temetésének kérdését.⁴⁴ A királyhűség igazolását a megalapozó közösségi emlékezet, a Szentírás szövegeiben keresték a cikkírók.⁴⁵ Ez nyújtotta azt a közös alapot, ami befelé és a keresztény külvilág felé is közös értelmezési tőkét nyújthatott.⁴⁶ Az orthodox sajtó a visszatérően közölt történeteket, folklorisztikus feldolgozásokat, csodás elemekkel teli szövegeket, amelyek Ferenc József zsidóság irányában tett uralkodói gesztusairól, uralkodói nagyságáról szóltak.⁴⁷ Ezek a vallási hagyományban gyökereztek. Ferenc József esetében ilyen volt az egyik galíciai chaszid történet, amelyben a fiatal főherceget Illés próféta által teszi próbára a mennyi ítélőszék. Téli hadgyakorlat idején mindenkitől távol egy öregember alakjában jelenik meg Illés – aki a judaizmusban a Messiás hírnöke is – hogy próbára tegye emberségét. A főherceg saját köntösével menti meg a fagyhaláltól az öreg zsidót, így a történeti monda szerint a Mennyben eldöntik, hogy ő fogja örökölni a trónt.⁴⁸ Az orthodoxia magyar nemzet iránti lojalitása – az asszimilatív nemzeteszme és a kor nemzetiségi diskurzusai közepette is – a királyhűség szűrőjén keresztül került interpretálásra. Jól tükrözi ezt a mitrovicai példa tolmácsolása. A szlavóniai településen a nemzetiségi pravoszláv felekezet demonstratívan határolódott el a király születésnapjától, így végül a rabbinál talált helyet a városvezetés az ünnepi istentisztelet megtartására.⁴⁹

Ferenc József önmagára népei és birodalma egysége őrzőjeként és a felekezet közötti béke védelmezőjeként tekintett. Ferenc József a zsidókat népeinek nevezte, a galíciai és bukovinai zsidók *kirech* mozaikszóval (Kajzer jarum hódó = Császár Ófelsége) emlegették, amit Stefan Zweig is megörökített.⁵⁰ A patrónus szerep a Dinasztiára kiter-

⁴⁴ *Zsidó Híradó* 1894. ápr. 5./ 8. Hírek – Kossuth Lajos temetése.

⁴⁵ *Zsidó Híradó* 1899. jan. 12./ 2-5. A biblia a király, állam és a fensőbbtség iránti engedelmességről. – K.A.

⁴⁶ *Zsidó Híradó* 1900. aug. 30./ 2. A király iránt való hűség.

⁴⁷ A teljesség igénye nélkül: *Zsidó Híradó* 1894. nov. 15./ 4-5. A Mártonnapi audencia.; *Zsidó Híradó* 1898. nov. 24./ 9. Hírek – Márton ludak., *Zsidó Híradó* 1897. máj. 20./ 1-2. Pozsonyi királyfogadás, *Zsidó Híradó* 1897. szept. 16./ 8. Hírek – A király köszöntése...

⁴⁸ *Zsidó Ujság* 1930. aug. 29./ 4. Zsidó legendák I. Ferenc Józsefről.

⁴⁹ *Zsidó Híradó* 1894. aug. 30./ 7-8. Hírek – Mitroviczán...

⁵⁰ BÍRÓ 2013. 37., vö. SCHMIDL 2014.

jesztve az orthodox híradásokban is tükröződött.⁵¹ A budapesti neológ izraelita hetilap, az *Egyenlőség* szintén az uralkodónak és a Dinasztíának tulajdonította a Monarchia népei és felekezetei közötti béke fennmaradását, a Dinasztíát egy olyan nemzetek és vallások fölötti intézménynek látatta, mely egyedül hivatott a Birodalom egységének megőrzésére. Ennek a toposznak az előképei egyrészt az uralkodócsalád tagjainak védnöksége alatt álló uralkodói évfordulós kiadványokban, másrészt az uralkodó és az állam jólétéért mondott imaszövegekben és a hatalom iránti lojalitásról szóló vallási fejtegetésekben keresendők.⁵² A neológ *Egyenlőség* hetilap a királyi család egyes szereplőit a magyar szimbolikus politikába illesztette be. Ebben a fogalmi keretben értelmezhető a szarajevói merénylet után íródott gyászkeretes vezércikk is.

„Nincs a magyar Izraelnek temploma, melyben gyászszolozsmák ne hangzanának most el a birodalom büszke reményének, a trónörökösnek hirtelen elvesztése miatt. Messzire látható hatalmas cédrus volt a Libanon tetején és ledöntötték, ó, gonosz gyilkos kezek. 'Hát ilyen halállal kellett kimúlnia Abnernak!....' Igazságos volt és szabad, való volt az uralomra és elesett, íme, bűnösök fegyverétől.”⁵³

Ferenc József gyász hírére Kaczér Illés tollából ugyanebben a keretben lehet értelmezni.

„A Habsburgok hatszázéves gyászával temetik Bécsben a nagyszivü Habsburgot s szerte az országban, kis zsidó templomokban felsír a négyezeréves gyász. Ez a legméltóbb s a legméltóságosabb: ez kíséri legillőbben a király halottas kocsiját. [...] Ez a gyász: hódolatnak még magasabb, mint mindaz, amit hetven éven át az élőnek lába elé raktak. [...] Mindenüket odaadják neki. Ami eddig csak a saját nagyjainknak járt ki. Szeretetből, szivből, gyermeki ragaszkodásból. Hálából. Négyezer éves bánatukat zokogják érte.”⁵⁴

⁵¹ *Zsidó Híradó* 1898. okt. 27./9. Hírek – Albrecht főherceg és a szentesi rabbi.; *Zsidó Híradó* 1889. febr. 3./9. Hírek – Felekezeti béke.

⁵² Vö. UNOWSKY 2006.; DAMOHORSKÁ 2010.

⁵³ *Egyenlőség* 1914. júl. 5./1. Imádságunk.

⁵⁴ *Egyenlőség* 1916. dec. 2./7. A zsidó gyász. – Kaczér Illés.

A Monarchia a társadalmi felemelkedés, és a jogegyenlőség mellett az izraelita felekezeti intézményesülés fontos – és később nosztalgiával idézett – korszaka lett. Ferenc József kora a két világháború közötti izraelita értelmezésekben letűnt aranykorra vált.

IRODALOM

BÁNÓCZI József

1888 Az országos rabbiképző-intézet története. (I. A király látogatása.) In BÁNÓCZI József (szerk.): *A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet X. értesítője az 1886-87-iki tanévről.* – Az Országos Rabbiképző-Intézet első évtizedének története. Athenaeum, Budapest. 53-98.

BÍRÓ Ákos

2013 *Kétfejű sas Dávid pajzsán.* Tábori Rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918. Gabbiano Print Kft. Nyomda és Kiadó, Budapest.

BUSCH, Norbert

1997 *Katolische Frömmigkeit und Moderne.* Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jezu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg. Chr. Kaiser Gütersloher Verlagshaus, Gütersloher.

DAMOHOŘSKÁ, Pavla

2010 *The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe.* Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakultá, Praha.

DUBIN, Lois C.

2005 Enlightenment and emancipation. In: Nicholas de Lange – Miri Freud-Kandel (ed.): *Modern Judaism.* An Oxford Guide. Oxford University Press, Oxford. 29-41.

FROJIMOVICS Kinga

2008 *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868-1950.* Balassi Kiadó, Budapest.

GERŐ András

2004 *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből.* Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert

2015 *Mózes kőtáblái a hármashalmon. Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 50. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport A vallási kultúrakutatás könyvei 19. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport; SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.

HAHNER Péter

2006 *A régi rend alkonya* Egyetemes történet 1648-1815. Panem, Budapest.

HÍDVÉGI Máté

1999 *Löw Lipót beszédei.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

KATZ, Jakov

1999 *Végzetes szakadás. Az orthodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

KIEVAL, Hillel J.

2000 *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands.* University of California Press, Berkely – Los Angeles – London.

LÖW Immánuel

1903 *Imádságok zsidók számára.* Taub B. és Társa, Szeged.

1923 *Száz beszéd, 1900-1922.* Schwarz Jenő kiadása, Szeged.

MCCAGG, William O.

- 1992 *Zsidóság a Habsburg Birodalomban 1670-1918*. Cserépfalvi Kiadó, Szekszárd.

PÉTER László

- 2004 Ország és királya a hatvanhetes kiegyezésben. In: Cieger András (szerk.): *Kiegyezés*. Osiris, Budapest. 546-584.

RAVITZKY, Aviézer

- 2011 *A kinyilatkoztatott vég és a zsidó állam*. Messianizmus, cionizmus és vallási radikalizmus Izraelben. Kalligram Kiadó, Pozsony.

ROZENBLIT, Marsha L.

- 2001 *Reconstructing a National Identity*. The Jews of Habsburg Austria during World War I. Oxford University Press.

SCHMIDL, Erwin A.

- 2014 *Habsburgs Jüdische Soldaten 1788-1918*. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar.

SINGER S. Leó

- 1907 *Kötelességtan*. Lévai Izsó Könyvnyomdájában, Rimaszombat.

UNOWSKY, Daniel L.

- 2006 *The Pomp and Politics of Patriotism*. Imperial Celebrations in Habsburg Austria, 1848-1916. Central European Studies. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.

THE REFLEXIONS OF THE SHEKHINAH
The Israelite Denominational Interpretations of the King

The enlightened absolutist rulers also thought of the Jews as subjects who could be changed and made useful. Differentiation of the Jewish institutional system, the decline of religious authority, the questioning of institutional legitimacy, the rationalisation of religious tradition, the pluralisation and individualisation of faith appeared in the Jewish communities as a modern phenomenon. In terms of the manifestations of the Jewish population's loyalty towards the Austro-Hungarian state there were differences between the Jewry in Habsburg-Austria and in Hungary. While the former were expected to display a dynastic loyalty, the latter were expected to identify with the modern notion of the Hungarian nation. The Budapest-based Neolog Israelite weekly, *Egyenlőség* ascribed the continuing existence of peace between the peoples and denominations of the Monarchy to the Dynasty. It made the Dynasty appear to be an institution above nations and religions which alone was destined to preserve the unity of the Empire. The essay studies the expectations of the power elite, the political reports of the civil society and the religious interpretations of Judaism adapted for the present.

Galíciai tóradisz

Spatz Henrik szecessziós imalappja

Katzburg Lipót háborús üdvözlőlappja

Újévi felülnyomott imaképeslap